

TEORIA DREPTĂȚII CA UTOPIE. JOHN RAWLS ȘI CONSTRUCȚIA IMAGINARĂ A SOCIETĂȚII

CRISTINA DANIELA ALEXANDRU

Abstract: John Rawls focuses in his writings on one of the most important concepts of political thinking, more specifically on the concept of justice. He tries to conceive a new kind of theory, an ideal one, and to do that he uses two important concepts: The Original Position and the Veil of Ignorance. In this paper we will try to find out to what extent the society proposed by Rawls is moving towards an utopian one. What are the utopic elements of his theory and what can be applied in a society that is already created? How can people put themselves in the Original Position, or under the Veil of Ignorance if they are already part of this society. These are only some questions of which this paper is trying to answer.

Keywords: utopia, fairness, utopian society, justice, realistic utopia.

INTRODUCERE

Fiecare gânditor politic se axează în scrierile sale pe unul dintre cele trei concepte de bază: libertate, egalitate și dreptate; și, în funcție de ierarhia sa personală, își construiește un întreg sistem de gândire. John Rawls vede dreptatea drept prima virtute aplicată structurii societății, de aceea sistemul său de gândire se clădește pe această valoare căreia Rawls îi dă un sens clar: dreptate egal echitate. De aceea, pentru a putea jongla cu conceptul de dreptate cu sensul de corectitudine, filosoful creează două mecanisme cu ajutorul cărora s-ar putea clădi o societate dreaptă.

Faptul că un cititor al lucrărilor lui John Rawls, în special al *Teoriei dreptății*, se poate duce cu gândul la faptul că teoria filosofului american are o aplecare către utopie nu este neapărat un lucru inovator, mai ales că însuși Rawls vorbește despre utopia realistă. Cu toate acestea, vom analiza aici două dintre cele mai importante elemente ale gândirii rawlsiene, mai exact *Vălul ignoranței* și *Poziția Originară* și vom încerca să descoperim în ce măsură societatea propusă de Rawls se îndreaptă spre una utopică.

Vom analiza cele două mecanisme, mai sus amintite, pentru a vedea în ele elemente utopice. Cât de simplu se pot aplica elementele care fac din *Teoria*

dreptății o concepție atât de criticată și în același timp atât de apreciată? Este posibil de înfăptuit o societate realizată pe principiile enunțate de Rawls în Vălul Ignoranței și în Poziția Originară? Cum ar putea oamenii să se plaseze în Poziția Originară într-o societate deja înfăptuită și în ce măsură se pot înfăptui noi societăți?

Acestea sunt doar câteva dintre întrebările la care încercăm să dăm un răspuns, iar pentru a face acest lucru vom folosi metode de cercetare a istoriei ideilor.

1. TEORIA CA UTOPIE REALISTĂ

În lucrările sale, care gravitează în jurul unui scop, acela al definirii și explicării termenului de dreptate, John Rawls este preocupat să vadă care sunt condițiile ce ar trebui îndeplinite pentru ca o societate și, implicit, instituțiile ei să fie considerate drepte. De aceea, el se ambiționează să conceapă teorii care să ducă la o societate ideală și în lucrarea sa mai târzie, *Legea Popoarelor*, chiar propune o utopie realistă, încercând să creeze o *teorie ideală*.

„Potrivit lui Rawls, o utopie realistă este un cadru politic care extinde limitele practice ale politicii, dar face acest lucru într-un mod care este compatibil cu *condiția politică și socială* existentă. Pentru Rawls, asta înseamnă că o utopie realistă trebuie să cuprindă pluralismul rezonabil, adică prezența inevitabilă a credințelor și valorilor concurente, conflictuale și adesea incomensurabile.”¹

În ceea ce privește utopia lui Rawls avem parte de un paradox. Avem o societate utopică pe de o parte, pentru că gânditorul pleacă de la câteva elemente care pur și simplu nu există în societatea actuală, deja creată și bine înrădăcinată. Pe de altă parte, propunerea pe care o face Rawls pentru a crea o societate este una realistă, dacă s-ar putea ca lumea să o ia de la început și dacă s-ar putea ca oamenii care se nasc să o facă din Poziția Originară și sub Vălul Ignoranței. Utopia în această teorie este că ea nu ar putea fi niciodată pusă în practică. Aș îndrăzni să spun că, spre deosebire de alte utopii, cea a lui Rawls nici nu își propune să devină realitate. *Teoria ideală* a filosofului vrea să propună și o altă definiție a conceptului de dreptate.

Teoria lui Rawls este o utopie pentru că nu reflectă realitatea aranjamentelor și angajamentelor sociale actuale, dar este una realistă pentru că nu propune nimic anormal sau în contradicție cu natura umană așa cum o știm noi.

Găsim la Rawls un tip de contract social. Unul în care societatea este considerată o schemă de tip *win-win*, în care fiecare participant la jocul societății trebuie să câștige ceva. Ce înseamnă acest lucru în condițiile în care Rawls însuși spune că în societatea sa vor exista și dezavantajați? Înseamnă că, stabilind regulile legat la ochi – sub Vălul Ignoranței sau din Poziția Originară –, este obligatoriu să

¹ Shaun Patrick Young, *Realistic Utopia*, în D.K. Chatterjee (ed.), *Encyclopedia of Global Justice*, Springer, Dordrecht, <https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9160-5-13>

ne gândim la cum va arăta societatea și mai ales cum vom arăta fiecare dintre noi în noua societate. De aceea, plecând de la premisa că nu știm ce rol vom avea de îndeplinit, vom alege reguli și principii care vor fi bune pentru toată lumea. De aceea, societatea lui Rawls este una în care toată lumea câștigă. Desigur, există posibilitatea ca unii să câștige mai mult decât ceilalți, dar undeva există un câștig pentru toată lumea în societatea propusă de autor.

Tocmai de aceea Rawls propune ca oamenii să se plaseze într-o Poziție Originară și sub un Văl al Ignoranței. De fapt, oamenii sunt invitați să se autopraseze într-un experiment de gândire și să formuleze principii pentru a crea o societate, imaginându-și că nu știu cine sunt și nici ce vor deveni în viitor.

„Teoria dreptății ca echitate este un exemplu de teorie contractualistă. Ar putea exista unele obiecții la adresa termenului contract sau a altor noțiuni similare, însă cred că acest termen este unul rezonabil. (...) Mai exact, conținutul acordului în discuție nu se referă la formarea unei anumite societăți sau la adoptarea unei forme particulare de guvernământ, ci la acceptarea anumitor principii morale. În plus, toate angajamentele în cauză sunt pur ipotetice: o concepție contractualistă susține că anumite principii ar putea fi acceptate într-o situație inițială bine definită.”²

Modul în care Rawls gândește această schemă face ca oamenii să aleagă cea mai bună variantă pentru ei înșiși tocmai pentru că nu știu din ce categorie vor face parte și de ce talente și beneficii vor avea parte în noua societate. Astfel, este sigur că în noua societate oamenii nu vor alege să existe sclavi, pentru că s-ar putea ca chiar ei înșiși să fie aceia, nu vor alege să fie copii care muncesc 14 ore pe zi, pentru că s-ar putea ca proprii lor copii să fie aceia ș.a.m.d.

Tipul său de teorie realist utopică face din gândirea lui Rawls un gen de abstractizare a societății și de reordonare a sa cum mai rar se întâlnește. Iar faptul că autorul vede și recunoaște că gândirea sa se poate încadra ușor în utopie îl face pe cititor să accepte cu mai multă ușurință ideile filosofului. De altfel, o astfel de abordare sinceră a gândirii unui autor este de un real folos pentru crearea unei societăți mai bune în mod realist. Desigur, societatea actuală, împreună cu oamenii ei, nu se mai poate plasa veritabil în Poziția Originară sau sub Vălul Ignoranței, însă, dacă se dorește, este ușor să pui în practică principiile teoriei dreptății. De fapt, pare că a crea o societate mai bună este scopul suprem la majorității autorilor ce scriu în domeniul filosofiei politice. De la Platon, trecând pe la Morus, continuând cu Marx și ajungând până la Rawls vedem cum acești gânditori încearcă să schimbe societatea și să propună rețete ca ea să devină mai bună. Până aici toate sunt bune, doar că practica ne-a arătat de-a lungul istoriei că utopia pusă în practică devine distopie aproape de fiecare dată.

² John Rawls, *O teorie a dreptății*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, p. 36.

1.1. Distopia

Distopia sau „locul rău” este antiteza utopiei pentru că prezintă elemente totalitare sau autoritariste. Pe cele mai multe distopii le-am întâlnit în filmele care ne păreau științifico-fantastice, însă în ultima vreme vedem și autori care au început să creeze distopii, iar una dintre cele mai recente scriitoare care îndrăznește să creeze o distopie este Margaret Atwood, cea care scrie *Povestea Slujitoarei*³, după care s-a realizat o ecranizare produsă de HBO. Desigur, nu vorbim despre o operă filosofică, însă principiile socio-politice, care sunt prezentate în lucrarea lui Atwood, ne duc cu gândul la o societate care ne pare mult mai posibil să fie realizată decât una dintre utopiile de mai sus. Așadar, avem două paliere pe care putem merge atunci când vorbim despre construcția unei societăți. Palierul utopic, unde încercăm să găsim cele mai bune variante atât la nivel individual, cât și la nivel general, și palierul distopic, acolo unde se pune în practică teoria utopică și unde, aproape de fiecare dată, ea eșuează. Utopia poate fi, deci, considerată un soi de plan teoretic. Or, nicio societate și niciun popor nu pot să existe fără aspirații, fără idealuri, fără un plan mai mult sau mai puțin raționalizat și conștientizat.

Care sunt condițiile în care utopia se transformă în distopie? Este simplu! Contactul cu realitatea și nenumăratele piedici care pot interveni în planul ideal. Nu degeaba se spune că teoria e una și practica este alta. Și la nivel politic, sau mai ales la nivel politic, lucrurile sunt exact așa. Și acest lucru nu trebuie să ne mire în condițiile în care găsim elemente distopice inclusiv în utopii. Dacă ne gândim la Platon, de exemplu, care reglementează chestiuni foarte intime precum procreația sau căsătoria și mergând până la Campanella care permite actul intim numai după rugăciune, avem doar câteva exemple. Și atunci nu trebuie să ne mire faptul că în realitate astfel de concepții pot duce la totalitarism sau la ceea ce se întâmplă astăzi în Statele Unite ale Americii, unde în statul Texas sunt interzise avorturile, lucru care contravine total libertății și proprietății asupra corpului tău.

1.2. Principiile lui Rawls

În ceea ce privește distribuția bunurilor sociale și economice, Rawls vorbește despre „*fair equality of opportunity*”, egalitatea justă de șanse, adică un sistem în care pozițiile sunt disponibile, pe cât posibil, tuturor oamenilor, pentru ca ei să poată beneficia de ele în mod egal. Asta înseamnă că influența circumstanțelor sociale este eliminată, precum clasa socială. Rawls propune, deci, o societate fără clase. Însă modul în care este caracterizată egalitatea de șanse, în general, nu este unul complet și nici unul corect. Rawls ia în calcul un aspect, pe care alți gânditori ai conceptului de dreptate fie nu îl consideră relevant, fie suficient de important pentru a fi luat în calcul. Este vorba despre condițiile pre-existente ale fiecărui

³ Margaret Atwood, *Povestea Slujitoarei*, București, Editura Paladin, 2017.

individ, socio-culturale și materiale, care pot influența și chiar influențează posibilitatea unui individ de a accede la o poziție. În teorie, un individ are șanse egale cu oricare altul de a accede la o poziție profesională, socială sau politică, însă în practică acest lucru nu este atât de simplu de atins.

„Rawls argumentează în repetate rânduri că este necesar ca șansele de a urma o anumită carieră trebuie să fie deschise tuturor celor care posedă talentele și calitățile necesare, însă totodată arată că acest fapt nu este suficient pentru instituirea unei autentice egalități de șanse din motivul că astfel s-ar permite ca diferențele în ce privește condiția social-economică prealabilă a candidaților să influențeze capacitatea lor de a se pregăti pentru competiția prin care sunt selectați ocupanții unei anumite poziții, și astfel competiția nu s-ar mai desfășura în condițiile egalității de șanse.”⁴ John Rawls gândește două principii ale dreptății ca echitate. Primul principiu este enunțat după cum urmează: „fiecare persoană trebuie să aibă un drept egal la cea mai extinsă schemă de libertăți egale fundamentale, compatibilă cu o schemă similară de libertăți pentru ceilalți”⁵. Al doilea principiu este enunțat astfel: „inegalitățile sociale și economice trebuie să fie aranjate astfel încât: a) să ne putem aștepta în mod rezonabil ca ele să fie în avantajul tuturor; b) să fie asociate unor roluri și funcții accesibile”⁶.

Așadar, Rawls introduce în teoria sa, în plus, de cele două concepte originare *Vălul Ignoranței* și *Poziția Originară*, și principii ale dreptății ca echitate, pe care le enunță cu destul de multă ambiguitate, mai ales în cel de-al doilea principiu, după cum el însuși recunoaște. „Există două sintagme ambigue în cel de-al doilea principiu și anume «în avantajul tuturor» și «accesibile tuturor»”⁷.

Enunțarea celor două principii a dat naștere mai multor interpretări și critici. Primul principiu al lui Rawls confirmă convingerile larg răspândite cu privire la importanța drepturilor și a libertăților de bază egale. Două alte caracteristici fac din acest principiu unul distinctiv. Prima este prioritatea sa: drepturile și libertățile de bază nu trebuie schimbate cu alte bunuri sociale. Primul principiu nu permite, de exemplu, o politică care să ofere scutiri de taxe studenților, pe motiv că viitorii adulți educați vor crește productivitatea economică. Libertatea egală a cetățenilor trebuie să aibă prioritate față de politica economică. A doua trăsătură distinctivă a primului principiu al lui Rawls este că necesită o valoare justă a libertăților politice. Libertățile politice sunt un subset al libertăților de bază, legate de dreptul de a ocupa funcții publice, dreptul de a influența rezultatul alegerilor naționale și așa mai departe. Pentru aceste libertăți, Rawls cere ca cetățenii să fie egali nu numai de formă, ci și în fond. Adică, cetățenii înzestrați și motivați în mod similar ar trebui să aibă oportunități similare de a ocupa funcții, de a influența alegerile și așa mai departe, indiferent de cât de bogați sau săraci sunt.

⁴ Sergiu Bălan, *Ideea egalității de șanse la Rawls și Nozick*, în *Studii de istorie a filosofiei universale*, vol. XX (*De la Platon la Rawls*), București, Editura Academiei Române, 2012.

⁵ John Rawls, *O teorie a dreptății*, ed. cit., p. 73.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

Al doilea principiu al justiției al lui Rawls are două părți. Prima parte vorbește despre o egalitate echitabilă de șanse, care înseamnă că cetățenii cu aceleași talente și dorința de a le folosi să aibă aceleași oportunități educaționale și economice. A doua parte a celui de-al doilea principiu este principiul diferenței, care reglementează distribuția bogăției și a veniturilor. Permitearea inegalităților de avere și venituri poate duce la un produs social mai mare: salarii mai mari pot acoperi costurile de formare și educație, de exemplu, și pot oferi stimulente pentru ocuparea locurilor de muncă mai cerute. Principiul diferenței permite inegalitățile de avere și venituri, atâta timp cât acestea vor fi în avantajul tuturor și în special în avantajul celor care vor fi cel mai rău. Principiul diferenței necesită, adică, ca orice inegalitate economică să fie în cel mai mare avantaj al celor care sunt cel mai puțin avantajați.

Prin enunțarea acestor principii și prin crearea unor mecanisme precum Vălul Ignoranței sau Poziția Originară, John Rawls încearcă, de fapt, să determine care sunt condițiile în care instituțiile unei societăți sunt drepte. Cum face un creator de sistem să creeze instituții drepte? De aceea, el are scopul de a scrie o *teorie ideală*, în care să găsească varianța cea mai bună a unei societăți. Și tot din acest motiv propunerile sale pot fi considerate utopice, însă nu în sensul clasic al cuvântului. Rawls nu inventează o lume, cum a făcut Thomas Morus, ci încearcă să găsească cea mai bună variantă a societății. Putem considera teoria sa ca fiind una utopică numai în sensul că, pentru moment, aceasta nu reflectă aranjamentele și angajamentele sociale actuale, așa cum spuneam și mai sus. Desigur, rețeta sa s-ar putea aplica oricărui nou gen de instituție sau de societate. De exemplu, un finanțator al unei mari corporații ar putea crea sistemul intern al societății sale după modelul lui Rawls. Și-ar putea crea o societate proprie, guvernată de legile lui Rawls, în care angajații să nu știe ce post vor primi și să aleagă sub vălul ignoranței regulile după care se va ghida viitoarea „societate”. Neștiind ce rol li se va atribui, se așteaptă ca fiecare să aleagă cea mai bună variantă pentru toată lumea, mai ales bazându-se pe faptul că oamenii pot avea noroc sau ghinion. De aceea, rețeta lui Rawls este una viabilă, dacă nu pentru societăți mari, deja înființate, măcar pentru viitoare organisme de mai mică întindere.

2. UTOPIA DIN TEORIE

2.1. Vălul ignoranței

John Rawls susține că, pentru a descoperi principiile corecte care să determine o societate dreaptă, trebuie ca oamenii să se plaseze sub Vălul Ignoranței. Acest lucru se poate face numai imaginativ, pentru că această poziționare presupune plasarea într-o stare în care nu se conștientizează statutul socio-economic, apartenența rasială, religioasă sau etnică, precum și poziția pe care o ocupă în societate, dar și talentele naturale pe care le au sau propria idee despre bine.

„Prin urmare, participanții nu cunosc anumite tipuri de realități particulare. În primul rând, nimeni nu-și cunoaște locul pe care îl ocupă în societate, clasa, poziția sau statutul social; nimeni nu știe ce șansă a avut distribuția calităților și abilităților naturale, inteligența și puterea sa sau alte lucruri asemănătoare. Mai departe, nimeni nu-și cunoaște propria concepție despre bine, detaliile planului rațional de viață sau trăsăturile speciale ale propriei psihologii, precum aversiunea față de risc sau înclinația către optimism sau pesimism.”⁸

Ne vom opri asupra acestui ultim punct. Avem, deci, un vâl al ignoranței care trebuie să se aștearnă pe oamenii care doresc să creeze o nouă societate. Se poate face acest lucru într-o oarecare măsură, în sensul că, datorită imaginației, se poate renunța la a mai ști ce statut sau ce religie ai. Acest exercițiu imaginativ se poate face cu o oarecare ușurință. Însă renunțarea la ideea de bine, sau mai exact la ce înseamnă binele – referindu-ne aici și la ce este de valoare sau ceea ce este esențial, important etc. –, este utopic. Oricât ne-am putea folosi de imaginație sau de imaginar, putem doar să ne prefacem că se poate face *tabula rasa*. Desigur, știm cu toții că scopul vâlului ignoranței este de a asigura imparțialitatea deciziilor viitoare, deoarece atunci când participanții nu cunosc detaliile se va diminua, dacă nu elimina, tendința de a construi principiile dreptății în propriul folos. Cu alte cuvinte, nu se va mai încerca impunerea unor beneficii pentru un anumit grup etnic sau religios ș.a.m.d. Altfel spus, condițiile negocierii se schimbă radical pentru că termenii sub care se negociază se schimbă radical.

2.2. Poziția Originară

Concepțiile lui Rawls despre cetățeni și societate sunt suficient de abstracte pentru a naște controverse. Poziția originară își propune să treacă de la aceste concepții abstracte la principiile determinate ale justiției sociale. O face prin înlocuirea întrebării „Care sunt condițiile corecte de cooperare socială pentru cetățenii liberi și egali?” cu întrebarea „Cu ce termeni de cooperare ar fi de acord cetățenii liberi și egali dacă ar avea în față condiții echitabile?” Trecerea la un acord între cetățeni este ceea ce plasează dreptatea lui Rawls ca echitate în tradiția teoriilor contractului social de tip Locke, Rousseau, Kant. Așadar, poziția originară aduce un cuvânt-cheie: *acord*. Așadar, o societate mai bună este o societate în care părțile – cetățenii – sunt în acord. În care aceștia iau, de comun acord, o serie de decizii și impun o serie de reguli cu care toată lumea este de acord. Pură utopie!

Strategia poziției inițiale este de a construi o metodă de raționament care modelează idei abstracte despre justiție, astfel încât să își concentreze puterea împreună asupra alegerii principiilor. Așadar, concepțiile lui Rawls despre cetățeni și despre societate sunt integrate în creionarea poziției originare în sine. Intenția lui Rawls este ca cititorii să vadă rezultatul poziției originare ca fiind unul justificat.

⁸ *Ibidem*, p. 136.

Poziția originală este un experiment de gândire: o situație imaginară în care fiecare cetățean real are un reprezentant și toți acești reprezentanți ajung la un acord asupra principiilor justiției care ar trebui să ordoneze instituțiile politice ale cetățenilor reali. Acest experiment de gândire este mai bun decât încercarea de a-i determina pe toți cetățenii reali să se adune de fapt în persoană pentru a încerca să fie de acord cu principiile justiției pentru societatea lor. Chiar dacă acest lucru ar fi posibil, negocierea în rândul cetățenilor reali ar fi influențată de tot felul de factori irelevanți.

Cele două concepte ale lui Rawls, despre care am vorbit în această parte a lucrării, Poziția Originală și Vălul Ignoranței, nu sunt independente unul de celălalt, ci sunt interconectate și au sens împreună. Experimentul de gândire rawlsian nu ar putea fi posibil dacă unul dintre elemente sale ar lipsi, astfel că rețeta este completă numai dacă sunt respectați toți pașii.

3. CONCLUZII

În concluzie, John Rawls aduce în față o altfel de teorie și un alt tip de utopie. Concepția sa despre justiție este, de fapt, un experiment de gândire, și nu o rețetă necesar de urmat. Se încearcă găsirea unor soluții pentru crearea unei societăți mai bune, a unei societăți în care justiția să fie dreaptă și în care instituțiile încearcă să fie cât mai echitabile posibil.

Viziunea lui Rawls este despre o ordine internațională continuă și cooperantă, în care popoarele liberale și pașnice sunt dispuse să asigure drepturile fundamentale ale omului și să ajute țările mai puțin liberale până când devin ele însele autosuficiente.

Spre deosebire de alte teorii, cea a lui Rawls are ambiții limitate. Funcționarii societăților democratice nu pot face decât să speră că societățile vor deveni din punct de vedere intern mai tolerante și mai democratice. Scopul lui Rawls este eliminarea conceptelor aducătoare de rău: războiul și opresiunea, nedreptatea, persecuția religioasă, negarea libertății de conștiință, crimele în masă sau foamea. Acest lucru înseamnă că sunt multe țări în lume care nu vor accepta rețeta lui Rawls, fiindcă le-ar fi imposibil să elimine aceste aspecte din societățile lor. Tocmai de aceea, soluțiile propuse de Rawls par oarecum exclusiviste, adresate numai unor societăți care au deja un grad ridicat de educație, de respect și de înțelegere a naturii umane.

În plus de faptul că viziunea lui Rawls este limitată, adresată unui număr restrâns, ea este, de asemenea, utopică. Pentru a crede că viziunea lui Rawls este posibilă înseamnă să credem că oamenii nu sunt egoiști sau amoral și că relațiile internaționale pot fi mai mult decât un simplu concurs de dominație, bogăție și glorie. Or, istoria a demonstrat și încă o mai face că acest lucru este imposibil. Cu alte cuvinte, teoria lui Rawls este posibilă numai pe tărâmul imaginației. Acolo se poate crea o societate așa cum a gândit-o Rawls.